

Recensions bibliogràfiques

VARIA

PANVINI ROSATI, F. *Monete e Medaglie. Scritti di ~*. Suplements al *Bolletino di Numismatica* [Roma], suplement al 37.1-2 (2004), 2 v., 610 pàgines.

Francesco Panvini Rosati estudiós de la numismàtica, professor universitari, però sobretot director del gabinet Numismàtic més prestigiós d'Itàlia, el del Museo Nazionale Romano. En totes aquestes tasques excel·lí i fou un dels estudiosos de la moneda més autoritzat, prolífic, complet i renovador que tingué el seu país a la segona meitat del segle XX. Traspassat fa pocs anys, ara el *Bolletino di Numismatica* que edita l'Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato ha volgut dedicar-li un merescut homenatge. Això s'ha materialitzat en la publicació dels dos volums magníficament editats que ara comentem. Aquests contenen una selecció de l'obra esparsa de l'autor, la qual continua essent punt de referència ineludible per als investigadors de la moneda. Ara, gràcies a la iniciativa de reunir l'obra esparsa més significativa de l'autor es facilitarà notablement l'accés i la difusió d'aquests estudis. Certament, no es pot fer res millor per la memòria d'un investigador de vàlua que la reunió i la reedició de la seva obra vigent, sobretot dels articles i treballs dispersos, però sovint tant o més valuosos des del punt de vista de la recerca que els llibres.

En observar el contingut d'aquests dos volums ens adonem de l'extensa varietat temàtica tractada per Francesco Panvini Rosati, mes enllà de la moneda del món antic grec i sobretot romà que eren la seva reconeguda especialitat. Certament, el primer volum és gairebé tot esmerçat a la moneda antiga, però el segon, de llargada similar al primer, està dedicat a la moneda italiana des de l'època bizantina fins al Renaixement. També hi trobarem un apartat amb interessants treballs sobre la moneda italiana a l'edat moderna i una sèrie d'importants treballs sobre la història del col·leccionisme i la formació de les col·leccions numismàtiques.

A. M. B.

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, C. *Sylloge Nummorum Graecorum, España, Museo Arqueológico Nacional de Madrid*. Vol. I, part 2: *Acuñaciones cartaginesas en Iberia y emisiones ciudadanas (continuación)*. Madrid, 2004. 184 pàgines i 1064 monedes.

Acaba de publicar-se el segon volum dels Sylloge del MAN de Madrid, després d'haver-se publicat el primer l'any 1994, que comprèn els amonedaments cartaginesos i la continuació de les emissions de les ciutats fenícies de la península. Són 1064 monedes.

Com el volum anterior segueix el catàleg de Navascués, i afegeix 148 monedes de la col·lecció Sastre i alguna altra adquisició. Pel que fa a les monedes hispanocartagineses, Navascués en publicà 153 i ara se n'han afegit 45 de Sastre, i per arribar a les 302 d'Alfaro, cal afegir 104 monedes, que deuen ser adquisicions noves o no comptabilitzades abans.

Si bé els Sylloge són només uns repertoris de monedes, aquí l'autora dóna la història de la formació de les col·leccions i uns encertats i concisos comentaris sobre les seques tractades, que vénen a ser com petites monografies. Aquesta part comprèn 25 pàgines.

En el catàleg, amb tots els detalls necessaris, trobem a faltar el diàmetre de les monedes, el mòdul. I així ens hem trobat que la moneda número 8, que és un trishekel hispanocartinès, presenta un diàmetre inferior a la moneda número 9 que és un dishekel, quan hauria de ser a l'inrevés. Pot ser que la mida d'aquestes monedes sigui la real, però si hagués donat el diàmetre ho sabríem del cert.

Com a peces més rares i extraordinàries tenim els tres trishekels hispanocartaginesos, el de l'elefant, el d'Apol·lo i el del cavall dempeus.

Les dues primeres monedes del catàleg que per a nosaltres pertanyen al sistema metrològic àtic són qualificades per l'autora com a 5/8 de shekel, valor una mica rebuscat.

Presenta la novetat de considerar com a anvers la cara del genet en les monedes d'Ituci, per ser, diu, la cara convexa de la moneda. Per a Abdera, fa més antiga la sèrie de cap tosc amb clava, de pes entorn dels 18 g, pot ser-ho, encara que nosaltres alguns cops no ho hem considerat així.

Pel que fa a Tagilit, és interessant la interpretació dels tipus, que diu que poden ser un lingot de metall, pel símbol del nom jeroglífic d'Isis. Hi trobem a faltar alguna referència bibliogràfica.

Quant a Olontigi, llegeix la inscripció fenícia com l'tg, davant el tòpic l'nt.

L'antiga situació de les seques Libi fenícies al sud d'Andalusia ha quedat superada per la situació més al nord d'algunes de les seques, fet que no comenta l'autora.

De les monedes d'Asido, separa les que solament porten la llegenda b'b'l, números 911 a 922, que tradicionalment s'assignaven a Asido, de forma que crea una seca nova i indefinida.

Tanca l'obra la taula de llegendes originals i un índex. Ens ha cridat l'atenció l'alternança de la il·lustració a la pàgina dreta i esquerra, i el mateix amb la del text, quan sembla millor la uniformitat, posar sempre a la mateixa banda el text i a l'altra la il·lustració. L'autora no dóna cap explicació que ho justifiqui.

És una satisfacció comentar la continuïtat del primers Sylloge espanyols, malgrat que el ritme de publicació sigui tant lent. Desitgem que l'autora pugui continuar la seva tasca per molts anys.

L. Villaronga

CALLATAY, F. DE. «Le poids exceptionnel de certaines émissions de deniers romains républicains ou comment résister à la tentation de construire une grande hypothèse historique», *Revue Belge de Numismatique*, CL (2004), p. 1-13.

En aquest estudi l'autor usa la base de dades de l'ANS per realitzar una investigació allisonadora del servei que pot fer tenir recollida molta informació. El motiu d'aquest comentari és, precisament, exposar-lo com a exemple.

Allò que va motivar el treball que comentem fou l'observació del denari romà republicà de C.LICINIVS L F / MACER, Cr. 354/1, que presenta un diàmetre de 25 mm, pesa 3,95 g, i que per a l'autor és el de més grandària, en comparar-lo amb els del mateix tipus de l'ANS.

Se centra en estudiar els denaris republicans de l'ANS que pesin més de 4,20 g, els quals compara amb els del Kestner Museum d'Hanover.

Pensa l'autor que aquests denaris de pes més alt podrien ser reencunyacions sobre altres monedes, en les quals, per haver estat ben batudes, no es fa evident la reencunyació.

Aleshores, buscant les monedes que poden haver servit de cospells, demana a la base de dades de l'ANS la relació de les monedes batudes entre el 150 i el 90 aC d'un pes comprés entre 4,3 i 4,9 g. El resultat és decebedor, ja que només hi troba cinc dracmes partes.

A continuació amplia l'enquesta a les monedes batudes entre el 160 i el 75 aC, d'un pes comprés entre 4,2 i 4,9 g. El resultat és de 144 exemplars, dels quals 135 són dracmes partes.

Segueix ampliant la forquilla, baixant el pes a 4,10 g. El recompte dóna 200 monedes, de les quals 8 són denaris republicans.

Segueix fent un histograma de les monedes gregues conservades en l'ANS, batudes entre el 160 i el 75 aC, de pes comprés entre 3,40 i 4 g. La conclusió a la qual arriba és que si els denaris romans de pes de 4,20 g són resultat de reencunyacions, només ho han pogut ésser sobre dracmes partes.

Així, la hipòtesi és que Roma reciclava la plata emesa a l'est, procedent d'un país amb el qual encara no s'havia enfrontat militarment. És difícil poder defensar aquesta hipòtesi, però la temptació de sostenir-la hi és, encara que cal verificar concordances amb l'anàlisi dels metalls.

Acaba l'apartat amb «Arguments techniques contre l'hypothèse des surfrappes», on comenta l'estudi de Clive Standard sobre la manera en què s'ajustava el pes dels denaris republicans traient l'excés de pes amb una gúbia, la qual cosa no significava que el pes s'establís al *pezzo*, sinó que ho era al *marco*, traient el pes excessiu d'algunes de les monedes, que podria arribar al 5 %. O sigui, que s'encunyava al *marco* però amb una correcció al *pezzo*.

Al final de l'obra inclou un apèndix dels denaris republicans que presenten un cospell de gran diàmetre.

L. Villaronga

GOUDINEAU, Christian. *La collection Jacqueline*. París: Errance, 2004.

L'existència d'una col·lecció especialitzada, formada per Claude Jacqueline i dedicada d'una forma preferent al retrat en la moneda romana, anteposant la premissa de la qualitat i el bon art, varen decidir l'autor i l'editor a oferir-nos una magnífica edició d'aquest fons. D'una banda, tenim una col·lecció de fotografies de la màxima qualitat sobre exemplars especialment selectes i, de l'altra, un acompanyament documental que més que entrar en la història de l'Imperi romà s'interroga sobre els personatges, per bé que no limita l'estudi als emperadors sinó que també abasta tots els altres que formaren part del seu entorn i que foren igualment moneitzats. Un petit llibre amè i bell, que pren un enfocament original i suggestiu.

M. Crusafont

ORFILA PONS, M.; RIPOLLÈS, P. P. «La emisión con leyenda FLORENTIA y el tesoro del Albaicín». *Florentia, Iliberritana*, núm. 15 (2004), p. 367-388.

Amb aquesta publicació s'aclareix un dels problemes de la nostra numismàtica. Es tracta de l'emissió de Iliberris, del tipus de triquetra i llegenda llatina Florentia, monedes de les quals se'n trobaren set en unes excavacions a l'Albaicín, a Granada.

Abans de la troballa d'aquestes monedes se'n coneixien dues de genuïnes i sis de falses. És ben curiós el cas, puix de vuit monedes conegudes, sis eren falses. És un fet insòlit que hi hagi tantes monedes falses (el 75 %) d'una peça que no té cap interès especial.

La qüestió era que amb les monedes falses teníem un pes entorn dels 54 g, el doble del de les genuïnes i això feu que pensàrem que pertanyien al sistema sextantal romà i que per tant foren emeses a la fi del segle III aC. Ara, amb les genuïnes, pel seu pes sabem que pertanyen al sistema uncial romà.

Per als autors, la cronologia d'aquesta emissió correspon a la segona meitat del segle I aC. Ens estranya la metrologia uncial per a aquesta època tant baixa, però tenim un problema resolt.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. *Monedas hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*. València, 2005.

Estem acostumats a rebre les obres del professor Ripollès amb molta satisfacció pel seu alt interès científic, però ara s'ajunta la bellesa de l'edició, la perfecció de la presentació del seu treball. Fa ben poc temps ens meravellàvem pel seu llibre d'Arse-Saguntum, obra de luxe, i ara ens arriba un altre ben bell, el catàleg de les monedes hispàniques de la Bibliothèque de France.

Ambdues han estat impreses per La Imprenta, Comunicación Gráfica, S. L. de València. Són les millors edicions numismàtiques que ens han arribat. Agraïm a aquesta impremta i la felicitem per la perfecció i l'èxit assolit en el seu treball. No oblidem el catàleg de les monedes de la Real Academia de la Historia, del mateix impressor, malgrat que la il·lustració sigui inferior, tal volta per l'estat de conservació inferior de les monedes.

Després d'aquesta mirada a la part externa que ens ha copsat, estudiarem l'interior, que és el catàleg del Cabinet de París.

Amb aquesta obra Ripollès tanca el seu projecte de publicar els fons monetaris antics de la península Ibèrica a l'estranger. Publicà el de nombroses col·leccions italianes i la de Stockholm, ara la de París. Altres han publicat al British, amb la qual cosa solament falta, entre les importants, la de l'American Numismatic Society.

Es cataloguen 2119 monedes, començant per les del sistema grec, seguit de les fenícies i púniques. Segueixen les d'inscripcions llatines i ibèriques. De les ibèriques, la peça més representativa, per la seva raresa i conservació, és la dracma d'ILTIRKESALIR, que figura a la sobrecoberta. Pel que fa a l'ordre a seguir podria haver fet una ordenació pràctica, l'alfabètica, però no ho ha fet. S'estima més un ordre geogràfic, –que podria estar fet agrupant la mateixa gens– insegur moltes vegades, però el que fa és un ordre de sud a nord i de la costa cap a l'interior, com féu en el Sylloge de Stockholm. Resumint, serà obligatori anar a l'índex alfabètic del final de l'obra, per trobar la seca.

De les imitacions gales de *Rhode* i *Emporion*, solament inclou, diu «aquellas que muestran una vinculación bastante directa, pues en muchos casos la posible imitación queda atenuada por tratarse de diseños muy evolucionados». Així, de les dracmes d'imitació del sistema metrològic àtic, n'inclou les de revers de cavall (nostra 7-1) i exclou les de lleó (7-2), les de biga (7-3) i les d'escut a l'espatlla (7-4). De les de sistema metrològic emporità, n'exclou les d'escut a l'espatlla (6-5) i les de llop (6-6). No veiem massa clara la línia de separació.

3a

8a

8Aa

8Ba

24

30a

31g

9a

29b

32c

39a

41c

55a

Com a novetat, trobem que l'autor dóna el valor fonètic de Z a alguna S, especialment a final de paraula, així llegeix: BILBILIZ, SEKOBRIKEZ, OROSIZ. També al mig de la paraula, com a SEKAIZA i BURZAU.

Uns comentaris en repassar les monedes:

Número 155. Shekel amb Ureus. Del glòbul diu que és un cop de punxó.

Número 161. Dóna la referència al CNH 51, quan li correspon exactament el 54. Aquella és una moneda de plata fosa i falsa d'un exemplar del 54.

Números 217-227. De «Variedad Incierta» les situa abans de les del «siglo II y I aC», quan per a nosaltres deuen ser les darreres.

Número 336. La moneda que publica és la del Vives 32-8, la nostra CNH 26 pertany a una col·lecció andalusa.

Número 640. Beuibon abans Salacia.

Número 949. Semis d'Untikesken, amb el toro a l'esquerra, una sorpresa.

Números 1099-1101. D'imitacions de Baskunes, diu «erroneamente atribuidas a Baskunes», i les considera de la Gàl·lia belga.

Número 1254. Moneda amb revers d'elefant. Fou publicada per nosaltres a «Las monedas hispanocartaginesas», pàgina 474, N), com a possible hispànica. Ara pensem que és africana.

Les monedes de la Narbonense amb inscripció ibèrica les deixa per als numismàtics francesos, però en canvi inclou moltes còpies gal·les de les dracmes de *Rhode* i *Emporion*.

Pel que fa a les monedes provincials hispanes del Cabinet de Paris —que representen el 41 % del conjunt—, segueix el RPC. Ja havíem comentat el fet que entre les provincials inclou algunes monedes que no presenten titulatura imperial, algunes amb el suposat cap d'August, però ara ens trobem que entre les monedes provincials inclou algunes que amb tota seguretat són d'època republicana, com les de *Corduba*, *Carteia*, *Valentia* i *Sagunt*. Cal suposar-les provincials? O seria millor anomenar-les autònomes, com feien alguns numismàtics que ens han precedit?

Notem que no qualifica cap moneda com de llautó o oricalc, sempre trobem el AE.

Tanca l'obra amb uns útils índexs: geogràfic; seques i topònims; llegendes, en les seves diferents escriptures; contramarques; procedències; monedes falses i dubtoses, i làmines.

En conjunt, una obra amb molt bona presentació, molta informació, feta acuradament, que posa a disposició de tothom les monedes antigues de la península Ibèrica de la Bilbiothèque de France.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. «Una hemidracma inédita con leyenda arseetarkiterter», *Avant*, núm. 1 (2003), p. 4-11.

Després de la publicació per Ripollès i Llorens de la important obra sobre les monedes d'Arse-Saguntum i de la de divulgació d'*Opulentissima Saguntum*, la descoberta d'una moneda inédita de plata d'Arse, torna a plantejar la qüestió de l'ordenació de la seves primeres monedes.

La nova moneda de plata pesa 1,69 g i té un diàmetre de 10 mm. En una banda presenta un cap de cavall i la llegenda ibèrica arseetarkiterter i a l'altra, un toro al pas amb el cap humà; a sobre, una victòria coronant el toro, i al davant, un sol.

La primera conseqüència que en treu l'autor és que ara veu més antiga la dracma amb el cap amb casc i la sola llegenda ibèrica arseetar, número 24 del seu catàleg, que aquella que, amb el mateix tipus amb dues inscripcions, afegeix arsbikisteekeiar, número 9 del catàleg.

A la primera diu que li corresponen com a divisors la nova hemidrama, l'òbol número 30 i l'hemiòbol número 31. Tots tres divisors tenen el mateix encuny de cap de cavall, malgrat la diferència de les mides del cospell.

A la segona, la de les dues llegendes, li corresponen els divisors números 29, 32 i 39.

La primera ara la considera més antiga, per enllaçar l'encuny d'anvers d'un dels tres divisors amb la sèrie més antiga de revers de roda de sis radis, número 8.

L'autor ens dona una taula amb la nova ordenació, que manté el número del catàleg de la seva obra, i que nosaltres reproduïm perquè al lector li sigui fàcil seguir el nou ordre de tan rares monedes.

Pel que fa a la cronologia, sense arguments de tresors, l'estableix seguint uns criteris d'estil, entre d'altres. Les dracmes amb cap amb casc d'una llegenda les data a la primera meitat del segle III aC i la de dues llegendes, a mitjans del dit segle. Són dates que per a nosaltres són molt endarrerides i que creiem més pròximes a la segona guerra púnica.

Com a curiositat, comentem que l'autor en aquesta publicació ofereix dues fotos de la nova moneda; una és en directe i l'altra d'un motllo de guix. Ens agrada més la primera.

Una nova aportació molt valuosa per les monedes d'Arse.

L. Villaronga

SILLS, J. *Gaulish and early British gold coinage*. London: Spink, 2003. 556 pàgines, 17 làmines.

Com indica el títol, es tracta d'un treball sobre les primeres emissions d'or gal i de Britània, que foren tractades abans per Colbert de Beaulieu i Simmone Schers, i darrerament per Nash. Però per a nosaltres el més interessant és la relació

que té amb les monedes de la península Ibèrica, ja que parla de les imitacions de les dracmes emporitanes batudes a la Gàl·lia en el segle III aC, per tal com deriven d'imitacions de les estàteres de Philippus de Macedònia, essent rellevant per el seu estudi la troballa de Llenguadoc-Rosselló,

Les primeres emissions d'or de plata tenien principalment una finalitat militar. Els prototipus de les monedes d'or foren portades pels mercenaris en tornar de les seves expedicions i les conseqüents còpies, principalment les estàteres de Macedònia, amb el seu alt valor cobrien la funció de paga militar, per la qual cosa van quedar vinculades a la política i la història dels seus usuaris.

Les emissions realitzades de sobte, en breus períodes de temps però de manera massiva, foren seguides d'altres en què no s'encunyà moneda. És a dir, que les monedes celtes d'or no foren batudes de manera continua, sinó episòdica, quan eren necessàries per a fins polítics i militars.

L'estudi el fa seguint l'exemple de Scheers, elaborant un corpus amb l'estudi dels encunyys, fent on és necessari una reclassificació de la primera generació d'imitacions de Philippus a tota la Gàl·lia, seguida d'un tractament similar de les sèries de Bèlgica, dels Parisi i del sud d'Anglaterra fins al començament de la guerra de les Gàl·lies.

L'autor afirma que s'ha concentrat en les fonts escrites, especialment per a les primeres emissions, puix les monedes trobades són molt poques.

La troballa de moneda de la sèrie antiga és escassa i difícil d'assignar als celtes, als gals o als germànics. L'autor ha hagut de regir-se més per les fonts escrites que per l'arqueologia.

La primera generació d'imitacions de Philippus a la Gàl·lia és seguida per la sèrie de Bèlgica, la de la regió dels Parisi i la del sud d'Anglaterra. Tracta després la gal·lo-belga A, la B, i la C, i les imitacions de la segona generació.

Comença l'autor amb el capítol «Les imitacions de Philippus a la Gàl·lia», seguit pel de «Philippus a la Gàl·lia, les seves imitacions, cronologia i funció». I és en aquesta part del llibre on trobarem abundants referències a les nostres monedes, ja que les imitacions combinen els tipus de *Massalia* i d'*Emporion*, aquestes darreres per presentar principalment els tres dofins a l'anvers.

Creu possible una data més antiga per a l'origen de la dracma del pegàs emporità que la que proposarem nosaltres —la del 241 aC, que assenyalava la fi de la primera guerra púnica—, i l'avança cap al 280/260 aC, data que guarda relació amb la circulació del pegàs de Corint a Sicília, entre el 340 i el 290 aC. Aquesta data que proposa és la mateixa que la de les primeres imitacions d'or de Philippus.

Estima que la curta emissió de dracmes emporitanes del cavall dempeus fou deguda a la substitució pel pegàs, abans d'acabar la primera guerra púnica.

L'ús dels tipus que imitaven les monedes de Philippus, les tarentines, i les emporitanes a les primeres imitacions gal·les degué ser simultani a totes en el segle

III aC. A més de les que estudia l'autor n'hi ha d'altres diverses, unes amb llop, centaure i bota dessota del cavall.

Les imitacions següen la via de Macedònia, pel sud d'Itàlia, passant per Rhode i Empòrion, itinerari que posa de relleu l'autor, ja que podria haver passat per Massalia.

Per la datació de la dracma pesada de Massalia prefereix la nostra de 320/290 aC a altres que la creuen més antiga, i per la data d'ocultació del tresor de Llenguadoc-Rosselló s'inclina per 275/225 aC

Importants són les conseqüències dels estudis dels tresors de Llenguado– Rosselló i el que anomena X4.

Pel que fa a la cronologia del tresor de Bridiers, creu que hi ha un interval amb el del Llenguadoc i el situa en l'últim quart del segle III aC (en el text, a la pàgina 110, diu el II, però creiem que és una errata).

Vista la nostra especialitat numismàtica, l'aspecte que més ens interessa d'aquesta obra és la relació que té amb els amonedaments emporitans, malgrat que el de les estàteres de la Gàl·lia sigui el més important de la seva obra.

Hi ha una relació entre les tres parts del llibre, el cos teòric, el catàleg i la il·lustració. En el primer, els números en negreta fan referència a la il·lustració; la classificació dels tipus la trobem en el cos teòric i es repeteix en el catàleg; la il·lustració va precedida d'una llista amb el seu número i el tipus que presenta i la referència bibliogràfica.

Comenta a la pàgina 109 que ens equivocàrem en catalogar dues dracmes de Llenguadoc, la 942 i 943, com de Bridiers, quan no es podien situar en cap altre lloc pel tipus de la biga i pel seu pes baix.

No acabem d'entendre unes referències de la pàgina 20 on diu «Villaronga 903 type» i que assenyalava la seva il·lustració 68 i 69. La nostra moneda 903, que té un dofí a l'anvers, no està il·lustrada en aquest llibre. La que senyala com la 68 no és la 903, sinó la 902, i la 69 és la nostra 915.

A l'apèndix 2, «Metallurgical analysis» dona la llista de monedes analitzades.

Acaba el volum amb el catàleg, que comprèn 109 pàgines, especificant el número de registre, i el tresor de procedència, referit no a la llista de l'apèndix 1, sinó a la llista parcial de tresors de cada apartat. Segueix el nombre de l'encuny d'anvers i de revers, sense fer referència al nombre de monedes, sinó al número de l'encuny. Dona pes, anàlisi i bibliografia.

Les il·lustracions va en 17 làmines, on s'hi mostren 541 monedes.

Dels tresors, recollits a l'apèndix 1, els més interessants per a nosaltres són el 33 del Llenguadoc-Rosselló i el 77. El primer, per la gran quantitat de dracmes d'imitació, de mitjans del segle III aC, i l'altre, amagat durant la segona guerra púnica, amb predomini de dracmes ibèriques d'imitació emporitana, per ser l'únic d'aquest període que estudia.

Del tresors amb monedes gal·les destaquen el de Bridiers, el número 9, i el de

Tayac, a la Gironde, el número 61 de quasi quatre-centes estàteres d'or, i que és el més important. Malgrat que els tresors siguin nombrosos, els que donen un bon testimoni amb moltes monedes són molt pocs, i per tant la informació queda reduïda.

El llibre està ple de mapes amb la distribució de les troballes de cada sèrie de monedes i de taules gràfiques amb expressió de la metrologia. Destaquem la taula 4 i les figures 19 i 21 amb la metrologia i la metal·lúrgia de les dracmes de plata, on queden ben separades les imitacions emporitanes de les dracmes de Bridiers. Pel que fa a aquestes, considera que és un fet fortuït que tinguin el mateix pes que el denari romà i que pot ser degut al pes baix de les estàteres de Limoges.

Fa un repàs històric dels fets en què queden compresos aquests amonedaments

És una obra d'una gran importància per l'estudi de les estàteres gal·les, però per nosaltres el més interessant és la connexió amb les nostres monedes, posada de relleu amb les imitacions emporitanes.

Felicitem l'autor pel gran treball realitzat, l'abundant recollida de materials i el seu encertat estudi.

L. Villaronga

TARRADELL-FONT, N. «Estudi preliminar de les monedes». A FERRER I ÁLVAREZ, C.; RIGO I JOVELLS. *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramanet. 5 anys d'intervencions arqueològiques (1998-2002), Monografies locals, 2*. Santa Coloma de Gramanet, 2003.

Minucios treball, malgrat ser un estudi preliminar, en què es comenten les notícies entorn de la troballa monetària de Puig Castellar, afegint les sis dracmes aparegudes en la campanya d'excavació de l'any 2002, que pertanyien a aquell tresor.

Interessant exposició, feta amb tota precisió, de les notícies que s'han publicat del dit tresor, sense fer l'estudi de la circulació monetària.

L. Villaronga

TARRADELL-FONT, N. «Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa (Ribera d'Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors». *Fonaments*, núm.10-11 (2003-2004), p. 245-317.

Estem davant d'un estudi modèlic, pel detall i la precisió en la seva exposició. L'emblemàtic que presenten algunes monedes de Tivissa ha estat resolt amb tota claredat i tenim a les mans un treball definitiu.

Són diversos els tresors i la procedència de les monedes. Així, tenim el tresor I del 1912, el II de 1925, el III de 1927, el IV de 1982, el V de 1929-1937, les monedes trobades els anys 1942-1943, la campanya de 1998 i la campanya de 1999.

A la troballa de monedes s'ha de afegir la de les joies, molt important i espectacular, que va despertar l'interès general i especialment el dels arqueòlegs que hi realitzaren diverses campanyes d'excavacions.

El lloc on s'han trobat aquestes monedes que hem esmentat de Tivissa és en realitat un típic poblat ibèric, en forma de península triangular, encimbellat sobre l'Ebre, amb bones defenses naturals, i amb un únic lloc d'accés defensat per la muralla.

Els tresors han estat trobats dins del poblat en dos nuclis principals, però les monedes sembla que es troben en una zona més reduïda, propera a l'espadat del riu.

El catàleg, que comprèn seixanta-vuit monedes, ha estat realitzat amb una pulcritud i exactitud extraordinàries. La dificultat ha estat gran; l'única publicació il·lustrada de vint-i-set monedes de la troballa és de Bosch Gimpera, de l'any 1935, i faltaven dues monedes que foren recollides per Gómez Moreno, que només en publicà vint. Guadán ignorà la publicació de Bosch Gimpera en la seva obra de 1968-1970.

Nosaltres mateixos, en tractar aquesta troballa, ens férem un embolic, ja que al Museu Arqueològic de Tarragona faltaven algunes monedes que es deurién perdre en els trasllats a Barcelona, que tal volta recollirem en alguna col·lecció. Això també li passà a Guadán, ja que algunes monedes porten dos números al seu catàleg. Nosaltres, en cas de dubte, optarem per il·lustrar-ne només una. Tarradell en el seu catàleg ho aclareix tot de manera perfecta. Només trobem a faltar que no estiguin il·lustrades totes les monedes.

Segueixen uns comentaris encertats i importants pel que fa a les imitacions emporitanes amb la llegenda ibèrica. En tractar el grup amb el símbol Ku, diu que la densitat de les troballes fa pensar en la possibilitat que el Castellet de Banyoles sigui el centre emissor d'aquestes monedes. A més, hi ha altres raons que la suporten, com són les dues dracmes ibèriques de plom que pertanyen a aquesta emissió i a Tikirskine i els enllaços d'encuny amb monedes d'Etokisa. Així, resultaria que les emissions que pertanyen a Tivissa serien les de Ku Ti, les de Ku Ti i dofí, les de Ti Ku i Tikirskine i, possiblement, les de Koia. Amb la qual cosa refusa la nostra proposta de ser el lloc de la seca de Kertekunte. En uns quadres recull de manera clara les monedes de la troballa.

Tanca el treball amb les «Consideracions generals», on fa l'estudi crític dels diversos tresors, comentant-los separatament i donant unes gràfiques estadístiques del percentatge de cada seca en el tresor. A l'estudi de la circulació monetària afegeix la troballa de l'Ebre-Segre, de la qual sobresurt la dracma d'imitació d'Iltirtar amb cap d'home.

Pel que fa a la cronologia, tant la del tresor com el de les monedes trobades de forma aïllada, creu que corresponen a un mateix horitzó cronològic, que situa a finals del segle III aC, en el context de la Segona Guerra Púnica i primeres revoltes dels ibers, que correspon a la destrucció de la fase 2 de l'habitat del període ibèric ple.

Les monedes de bronze trobades procedeixen d'una altra època, de nivells superficials, d'un període d'ocupació iniciat a la segona meitat avançada del segle II aC i abandonat entorn del 100 aC.

En resum, un treball d'investigació bibliogràfica, acompanyat de notícies arqueològiques i comentaris crítics, pel que agraïm a l'autora l'esforç realitzat vista la importància dels materials a estudiar.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *Numismàtica antiga de la península Ibèrica*. Barcelona: SCEN, 2004.

La sèrie d'obres titulada *Història monetària catalana*, que ara ja disposa de tres altres volums dedicats a la moneda comtal, a la moneda local i als amonedaments de la Guerra dels Segadors mancava d'un primer volum que centrés l'atenció sobre els amonedaments de l'edat antiga. Aquesta comesa ningú com L. Villaronga la podia realitzar, però, tal com expliquem en una nota editorial, l'enfocament limitat al territori català escapava als seus plantejaments habituals d'estudi. És per això que ens va semblar una bona solució adoptar com a primer volum de la sèrie una edició actualitzada i en català de la seva magnífica *Numismàtica antiga de Hispania*, obra que, d'altra banda, ja havia exhaurit les seves dues primeres edicions. L'autor ha renovat molts dels capítols amb una multitud d'avenços, fruit, en la major part dels casos, del seu propi esforç, ben palès, d'altra banda, en obres tan importants com la seva renovada sèrie sobre la plata de Roses i Empúries editada per la SCEN en cinc volums en els darrers anys. Igualment, s'ha ampliat la part gràfica amb nous materials de recent aparició i s'ha completat la cronologia de l'obra aportant un nou capítol sobre les emissions de les Guerres Civils a nom de Galba i Vitel·li dels anys 68-69 dC i que tanquen el cicle dels amonedaments romans peninsulars. S'ha deixat només al marge el singular amonedament de Màxim Tirà, ja estretament vinculat amb les invasions bàrbares i, per tant, més adient per a incorporar-lo amb la numismàtica altmedieval dels visigots. Ens resta, doncs, entre aquesta obra i la moneda comtal, un espai per cobrir amb els amonedaments visigots i àrabs. L'obra de L. Villaronga, al marge de la seva utilitat com a introducció al coneixement de la moneda del període i fins i tot com a eina de catalogació, és un veritable llibre de base per als estudiosos de la moneda, per als arqueòlegs i per a aquells que vulguin seguir els passos de l'autor. En aquesta s'aporten dades de partença i conclusions, però també tots els instruments útils per a la realització de l'estudi. Tampoc s'amaguen les ombres estimulants que segueixen existint. Obra de maduresa i de mesuratge, *Numismàtica antiga de la península Ibèrica* restarà com un referent sòlid i indispensable.

M. Crusafont

MEDIEVAL

BELMONT, Jérôme. «La Monnaie de Rodez (IIème partie): l'organisation et le personnel de l'atelier (XII-XIV siècle)». *Revue Numismatique* [París], núm. 160 (2004), p. 241-304.

Publicació de la segona part de l'estudi minuciós, amb àmplia base documental de la moneda del comtat de Rodés, que continua, doncs, el tema tractat en la primera part i de la que ja vàrem donar compte a l'*Acta Numismàtica* anterior. El tema ens resulta especialment interessant pel paral·lelisme que hi trobem amb el cas català. A la Roerga, és un patriciat urbà centrat en els negocis comercials el que manté un estret control de la seca i les seves produccions com a element complementari dels seus negocis. L'autor aprofundeix extraordinàriament en l'entramat humà d'aquest cercle que es mou entorn de la moneda i basa en una abundant recerca historicodocumental unes conclusions que resulten així definitives. Un exemple a seguir per a un coneixement més exacte de la nostra moneda.

M. Crusafont

CRUSAFONT I SABATER, M. «An Unpublished Ravenna Tremissis of Charlemagne», *The Numismatic Chronicle* [Londres] (2004), p. 241-244 i làm. 28.

L'autor completa l'estudi del trient d'or de Carlemany, publicat en nota preliminar a *L'Ardit* 18, i raona l'atribució a Ravenna d'aquesta interessant peça inèdita d'una sèrie àuria que manté la tradició monetària dels sobirans longobards i que Carlemany va mantenir en un temps molt breu. És per això que totes les peces fetes amb el seu nom són extremadament rares. Es comenten altres possibles atribucions com ara Roma o Parma (la lectura de la peça no és pas fàcil) i es justifica la cronologia i les raons d'una llegenda amb epítet MAGNA aplicada a Ravenna amb els projectes i ambicions del sobirà franc que poc després obtindria el títol imperial.

A. N. C.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Obole inédite de Carcassonne». *Bulletin de la Société Française de Numismatique* [París], núm. 5 (maig 2004), p. 88-90.

Presentació d'un òbol inèdit i prou singular del comtat de Carcassona. Es tracta d'una peça a nom d'un comte Roger que té la particularitat de portar una S presidint el camp de l'anvers (com en el diner conegut de Simó de Montfort) i una creu desigual al revers, és a dir, amb els braços tallant i no tallant la llegenda, una forma singular només coneguda en el context proper en les peces d'Empúries del comte Hug V (1269-1277). L'autor conclou que només es pot atribuir al comte

Roger IV (1167-1194), és a dir, a un possessor del comtat anterior a Simó, però no descarta la possibilitat d'un altre Roger fill de Ramon Trencavel II (que va viure fins el 1270) basant-se en els diferents elements que semblen fer més tardana la peça. Tot i la pèrdua del comtat de Carcassona, hi hagueren revoltes legitimistes almenys fins el 1305 i, per tant, no es pot descartar una emissió en aquest context.

A. N. C.

GENDRE, Pierre; HOLLARD, Dominique. «À propos des fibules monétiformes carolingiennes inspirés de prototypes gaulois et romains». *Cahiers Numismatiques* [París], núm. 163 (2005), p. 47-56.

Es coneixen tot un conjunt força important de fibules que prenen per tipus models gals o bé romans i que han estat trobades, especialment a la zona centre-nord de França. Els autors s'inclinen per situar cronològicament aquestes fibules a l'època carolíngia. El fet que els models copiats siguin de monedes junt amb la cronologia medieval de la imitació ens fa pensar en el cas del diner d'Urgell que copià un denari de Bolscan (Balaguer-118) i justifica la permanència d'aquests models de l'època clàssica en els temps altmedievals. Tot i la singularitat del cas, la moneda urgellesa no seria, doncs, un cas únic o aïllat sinó que hi ha altres mostres d'aquestes actuacions.

M. Crusafont

LABROT, Jacques. «Enseignes, mereaux et monnaies de pelerinage». *Moyen Age*, núm. 45 (març-abril 2005) i núm. 46 (maig-juny 2005), p. 20-25 i 14-21.

L'autor, profund coneixedor de les paramonedes europees i creador i principal animador d'un centre consagrat al seu estudi, no solament es dedica a anar publicant sistemàticament les sèries dels *mereaux* i jetons de tota mena i a documentar-los, sinó que també s'esforça a divulgar aquestes sèries tan oblidades. En aquesta ocasió, Labrot incideix en un tema que només darrerament ha començat a *existir* entre nosaltres mercès a la descoberta, publicació i estudi d'exemplars autòctons. Ens referim a les esportelles, estudiades en diferents articles per A. M. Balaguer. Labrot ens ofereix una àmplia panoràmica d'aquestes peces en el context europeu i ens aporta una munió d'informació gràfica. Però també incideix en qüestions interessants com ara la connexió entre esportelles i segells, una tema ja plantejat aquí amb les evidents semblances entre algunes esportelles montserratines i els segells del mateix monestir, essent un dels punts de similitud la presència de les armes abacials. En aquest cas, l'autor ens informa de l'existència de diferents esportelles amb la menció SIGILLVM o SIGNVM, un fet que nosaltres podem comparar també amb algunes peces monetàries locals catalanes que mantenen la S inicial dels segells municipals que copien fidelment. Cal felicitar l'autor per la

seva incursió en una parcel·la numismàtica en la qual resta, almenys en el nostre país, molt per descobrir.

M. Crusafont

LABROT, Jacques. «Simon de Montfort a-t-il frappé monnaie?». *Bulletin de la Société Française de Numismatique*[París] (maig 2004), p. 91-97.

Tot i la publicació de l'òbol carcassonès de Simó de Montfort, alguns sectors numismàtics del país veí sembla que es resistien a admetre l'evidència d'aquesta aportació, en part desorientats per una falsa notícia sobre una procedència antiga al Museu Puig. Aclarit que la peça prové d'una troballa indiscutible a la zona, els dubtes resten esvanits, però tot i així resulta de gran utilitat el treball complementari que ha realitzat l'autor, mostrant com l'afloració d'amonedaments a nom de l'ambiciós croat cal esperar que es faci fins i tot més ampli en el futur. Els prelats del sud de França es varen afanyar a cedir a aquell que els havia de lliurar de l'amenaça càtara tot un seguit de drets en zones mineres de plata que, certament, bé degué utilitzar Simó per a convertir-les en amonedament. Labrot ho documenta minuciosament i fa evident que la moneda era necessària i que es varen fer passos molt concrets per a encunyar-la. La sobtada mort del militar degué estroncar aquestes emissions i d'aquí la raresa dels seus testimonis, però resta evidenciat que un ampli programa d'amonedaments en la propera Occitània eren dins els plans de Simó de Montfort.

M. Crusafont

L'Agontano, una moneta d'argento per l'Italia medievale. Congrés en honor a Angelo Finetti i dirigit per Lucia Travaini i fet a Trevi els dies 11-12 d'octubre del 2001. Volum de les actes.

L'èxit d'un congrés depèn tant de l'encert d'un tema suggestiu i de la bona organització com de la bona disposició dels participants a fer un veritable treball sobre la temàtica que es proposa, més que no pas una lleu mirada de biaix, amb aportacions marginals i excessivament puntuals. El resultat és doncs, bo per l'acció de tots, però també per la capacitat de crear il·lusió per un tema. En aquest cas, l'estudi es centrà en un model monetari que va tenir el seu origen a Ancona i que va fer fortuna en diferents tallers monetaris de Trevi i de l'Umbria. L'estudi d'aquest fenomen d'una forma global i des de la seves diferents facetes trenca l'eixorç treball sectorial que porta a estudis per tallers i amaga les interconnexions i els fenòmens generals. Lucia Travaini, impulsora de bastants iniciatives, ha estat capaç de donar tot el seu contingut a un estudi que mostra prou elements comuns en una zona de la fragmentada Itàlia dels temps medievals.

M. Crusafont

SANAHUJA I ANGUERA, Xavier. «Albesa, possible nova seca de moneda local al segle XV». *L'Ardit* [Barcelona], núm. 19 (2004), p. 25-28.

L'autor llança la hipòtesi d'una possible emissió a Albesa basant-se en la importància d'aquesta població, la segona entre les que senyorejaven els comtes d'Urgell i només superada, doncs, per Balaguer. El fet que altres poblacions del mateix comtat i de menys relleu tinguin moneda local fa conjecturar que també n'hi pugui haver d'Albesa. Sanahuja complementa la hipòtesi amb la identificació possible per un alber del tipus central d'una incusa incerta (la lectura esdevenia impossible) que varem publicar recentment.

M. Crusafont

SANAHUJA I ANGUERA, X. «Les monedes de Manresa al segle XV». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 154 (2004), p. 53-70.

Seguint amb la seva important tasca de recerca en els arxius locals, en aquesta ocasió l'autor ha pogut localitzar a l'Arxiu Històric Municipal de Manresa nova documentació que amplia considerablement la informació que en un ja llunyà 1921 havia aportat Sarret i Arbós, i que ens donaven dades sobre les emissions locals manresanes del segle XV. En passar dels set documents de Sarret als vint-i-quatre actuals, s'han pogut precisar millor la cronologia, l'abast i el material de les emissions. Així, ara sabem que la primera emissió sembla que pogué ésser de ploms, que hi ha una possible nova emissió vers el 1480 i que n'hi ha finalment dues més el 1489, i el 1493, la darrera amb la ja documentada estampa de Sant Maurici. En canvi, es pot descartar una darrera emissió del mateix 1493 i amb estampa nova perquè segons ens documenta ara Sanhuja, no va arribar a poder-se realitzar. Seguirà pendent, de moment, la qüestió de la identificació d'aquestes peces, per bé que des d'ara es podrà enfocar aquesta tasca amb una base molt més segura.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni. «El flagell del col·leccionisme: les falsificacions». *L'Ardit* [Barcelona], núm. 19 (2004), p. 49-54.

A finals del 2002 varem publicar un fons de bitllets falsos de la Guerra Civil i corresponents a ajuntaments catalans. Tots eren de la mateixa procedència: un conegut falsificador del nostre temps que es dedicà a inventar i a copiar bitllets d'aquesta sèrie. Antoni Turró, com a indiscutible expert i coneixedor de la sèrie complementa la nostra recopilació amb diferents tipus igualment inventats per aquell

falsificador, una nombrosa sèrie de reimpressions que afecten quaranta-tres municipis catalans i falsificacions de moneda metàl·lica de set municipis més. L'autor reproduïx els bitllets inventats i fa la distinció entre les diferents varietats de frauds que afecten aquesta atractiva sèrie. Una bona orientació, doncs, per als aficionats a aquesta moneda catalana i un toc d'atenció que amb aquesta guia podem convertir en vigilància basada en el coneixement.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

SOLDEREN, Luc. *Les Waterloos, graveurs bruxellois de médailles et de sceaux (XVII siècle)*, *Numismatica Lovanensia*, 19. Louvain-la Neuve, 2004. 290 p. 24 làmines i il·lustracions en el text.

Els Waterloo constituïren una àmplia família d'argenteres i de gravadors de segells i medalles establerts a Brussel·les, que actuaren especialment al segle XVII. L'ampli conjunt de relacions internacionals fan que res del que succeeixi als Països Baixos sigui estrany per a nosaltres i que els enfrontaments, dominis disputats i actuacions militars i polítiques es vegin plasmats en una sèrie d'excel·lents produccions directament relacionades amb l'Espanya dels Àustria, i fins i tot amb alguns nobles catalans que estigueren al seu servei. Així entre la producció d'alt nivell d'aquests excel·lents gravadors trobem medalles relatives a la Infanta Isabel; a Francesc de Montcada, al cardenal Ferran d'Àustria, germà de Felip IV; a l'Arxiduc Leopold-Guillem; a Luis de Benavides, marquès de Caracena, o a Francesc de Moura-Cortereal, marquès de Castel-Rodrigo, a més d'altres de relació més indirecta. També hi trobem nombrosos segells relatius a Felip IV i Carles II amb les seves efígies, un d'ells en relació a la Pau dels Pirineus. L'estudi aprofundit, les magnífiques reproduccions i la qualitat de l'edició fan d'aquest llibre una obra de referència en un apartat numismàtic, sigilogràfic i medallístic poc conegut i que cal anar explorant i coneixent com a part indispensable de la nostra història. L'obra pot ésser adquirida per 98 euros a l'Associació Marcel Hoc, plaça Blaise Pascal 1, B-1348, Louvain-la-Neuve (Bèlgica).

M. Crusafont

VÉLEZ, Pilar. *Els Masriera. Un segle de joieria i orfebreria*. Girona: Caixa de Girona, 2004.

Excel·lent idea la de dedicar una exposició a la família dels orfegres Masriera i encara millor havent-la complementat amb un sòlid catàleg que ultrapassa de

molt allò que hom espera com a guia i complement. Novament, Pilar Vélez ha realitzat un treball d'investigació a fons en un tema en el que ja havia incidit en estudis anteriors. L'autora poua a fons en les dades històriques de la reputada saga de joiers i arrenca el 1838, per passar a l'etapa més coneguda i famosa de les joies modernistes, analitza amb detall l'etapa menys coneguda de l'art decó i acaba amb l'apèndix, que ens porta a l'actualitat. Els Masriera, encara que no pas ells sols, portaren l'orfebreria catalana a un nivell molt destacable en el context europeu, i convertiren així Catalunya en un centre de primera fila, una condició que no ha perdut pas amb els estils i artistes posteriors. Cal senyalar també la gran quantitat de material aportat a la mostra i la riquesa de la documentació. Només hem de lamentar el feble acompanyament que l'exemplar tasca de Pilar Vélez ha tingut. D'una banda, la Caixa ha menystingut, una vegada més (això és un costum no pas d'aquesta Caixa sinó de la major part de les institucions que promouen exposicions) la figura de l'autor, que només trobarem obrint el llibre i resseguint l'índex. De l'altra, ni el fotògraf, amb un mar de negror, ni el dissenyador, amb fotografies de la mida d'un segell no s'han lluit pas gens en donar el relleu que el material mereixia. Cert que es tracta *només* d'un catàleg d'exposició, però la despesa econòmica que ha suposat, la riquesa del material aplegat i la densitat del treball documental fet per l'autora mereixien unes aportacions complementàries de molt millor gust i criteri. Ens resta l'esperança d'una obra definitiva i gràficament més amable d'aquesta gran casa d'orfebres que va obrar també tot un seguit de medalles, algunes de les quals apareixen en el catàleg, una d'elles amb la col·laboració de la nostra Societat.

M. Crusafont